

УДК 37.011.31

ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ: ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

Наталія Матвєєва

доцент кафедри педагогіки початкової освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID ID 0000-0002-8495-7074
nataliematveieva@gmail.com

Маріанна Матішак

доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9235-9835
marianna.mathishak@pnu.edu.ua

Анотація. У статті наголошено на значенні освіти у життєдіяльності людини; її тісному зв'язку з демократією та її розбудовою. Проаналізовано особливості організації навчально-виховного процесу закладів вищої освіти через демократію і задля демократії. Виокремлено основні чинники впливу на розвиток позитивних рис та якостей, базових умінь та навичок, компетентностей майбутніх учителів; формування їх демократичних цінностей. Здійснено оцінку основних мотивів професійного вибору та підготовки студентів на різних етапах дослідження; вивчення ціннісних пріоритетів. Діагностовано освітнє середовище закладу вищої освіти щодо організації навчально-виховного процесу на засадах демократії; розмежовано професійні та особистісні інтереси та потреби здобувачів вищої освіти. Апробовано різні форми, прийоми, методи організації, технології навчання студентів; встановлено найбільш ефективні із них щодо формування демократичних цінностей.

Ключові слова: демократія; цінності; майбутні педагоги; професійна освіта; самоосвіта; самовиховання; розвиток; компетентність; освіта.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Нове тисячоліття висуває свої вимоги до формування особистості, якій належить бути творчою та креативною, відкритою, толерантною, готовою до прийняття нестандартних рішень. Практика показує, що розвиток політичної, економічної, культурної сфери діяльності держави передовсім залежить від знань і умінь людей, що створюють матеріальні й духовні багатства; їх ініціативності та ентузіазму, самовідданої праці на благо народу та нації, втілення власних ідей на практиці. За такого підходу важливим є внесок кожного, хто виступає творцем і будівником, активним учасником громадського життя народу, рушійною силою

суспільного прогресу. А це своєю чергою потребує глибокого пізнання об'єктивних законів розвитку природи і суспільства, набуття глибинних знань, формування умінь і навичок, базових рис та якостей, компетентностей особистості. З іншого боку, особливого значення набувають сформовані цінності особистості, що є регулятором її професійного та загального розвитку. У контексті означеного актуалізуємо громадянські цінності молоді, які слід розвивати у процесі професійної підготовки через демократію, шляхом опори на демократичні принципи. Громадянські цінності є визначальними як для загального процвітання країни, регіону, так і успішної самореалізації особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема не нова й неодноразово порушувалась низкою науковців у різних аспектах. Зокрема важливими для нас є праці, що складають філософське підґрунтя формування демократичних цінностей особистості С. Гессена, Дж. Дьюї, А. Нейла, Ж.-Ж. Руссо. Поряд із цим неоціненний вклад у розвиток демократії зробили вітчизняні науковці В. Андрущенко, В. Бабкін, О. Бабкіна, В. Бебик, М. Головатий, Л. Губерський, Т. Заславська, А. Колодій, М. Михальченко, Л. Овсянецька, С. Рябов, О. Савченко, О. Семашко, О. Сухомлинська, І. Шапошнікова та зарубіжні дослідники Р. Арон, Х. Аренд, З. Бауман, П. Бергер, Ж. Дерріда, Т. Лукман, Дж. Мід, К. Поппер, Ю. Хабермас, П. Штомпка, К. Ясперс.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Недостатнє висвітлення означеної проблеми, її актуальність на різних етапах розвитку державності України та країн світу свідчать про потребу її подальшого поглибленого вивчення. Мета нашої статті – проаналізувати особливості формування демократичних цінностей майбутніх педагогів у процесі їх професійної підготовки.

Результати дослідження. Освіта не може бути застиглою. Так, відповідно до потреб сьогодення вища школа має змінювати підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців, оновлювати зміст навчання й виховання, упроваджувати новітні технології, авторські методики, розробки тощо. Лише за таких умов освіта виконуватиме своє суспільне покликання – здійснювати підготовку молодій людині до подальшого життя, професійної самореалізації та особистісного самоствердження. Поза сумнівом, освіта в демократичному суспільстві має утвердити вільного громадянина не тільки як носія знань, спадщини минулого, а й як активного, самодостатнього учасника суспільного розвитку своєї держави та усього світу. Цілеспрямоване набуття молоддю знань, умінь і навичок, їх трансформація в компетентність сприятиме особистісному

культурному розвитку, а також слугуватиме подоланню розриву між фактичними вимогами ринку праці й соціальними та професійними компетентностями фахівців. Натомість сформовані демократичні цінності майбутніх фахівців мотивуватимуть їх прагнення соціальної гармонії, міжетнічної справедливості, поваги законів та дотримання рівності усіх громадян.

Навчання у закладах вищої освіти відбувається здебільшого у молодому віці людини, в період самовизначення, з'ясування власних уподобань, проектування траєкторії як професійного, так й особистого розвитку. Це час, коли молода людина сповнена сил і енергії, відкрита до конструктивного діалогу, вивчення передового досвіду та збагачення власного. У процесі професійної підготовки майбутні фахівці прагнуть не лише отримати професійні знання, а й намагаються бути почутими, прагнуть проконтролювати дотримання власних прав і свобод іншими, виступають активними творцями демократичного устрою у виші та поза його межами, демонструють небажання підкорятися традиційним методам та правилам, пропагуючи нові, більш демократичні – ті, що мають в основі повагу особистості. З одного боку, це виклик освітньому середовищу, яке варто адаптувати щодо запитів здобувачів освіти, а з іншого – слідування часовим стандартам, одна з вимог дотримання принципів гуманізму та демократії на сучасному етапі.

Науковці одностайно стверджують, що професійна підготовка майбутніх педагогів через демократію сьогодні розглядається у двох аспектах: неперервна освіта молодої людини, що має на меті формування культурного громадянина-патріота і особистості та, водночас, підготовка фахівця, спроможного здійснювати й упроваджувати на всіх рівнях професійну діяльність, демонструвати демократичні цінності; готового до побудови нового демократичного суспільства. Головна мета змін у системі професійної підготовки майбутніх педагогів – створення умов для навчання та розвитку особистості на основі принципів демократії: поваги прав і свобод людини, визнання рівності всіх учасників навчально-виховного процесу, організація толерантного освітнього середовища та демократичного устрою у навчальному закладі; вивчення, узагальнення та упровадження передового досвіду розбудови демократичного суспільства; прагнення майбутніх фахівців до самонавчання та саморозвитку, участі у громадському, політичному, культурному житті країни, світу.

Натомість рівень суб'єктивності демократичних цінностей – це віддзеркалення особистісного та професійного, культурного рівнів розвитку усіх учасників навчально-виховного процесу ЗВО. Усталила думка про те, що освіта

є з одного боку, універсальним правом особистості, а з іншого – засобом реалізації її прав та свобод (право на участь у громадському, політичному, соціальному житті, доступу до інформації, задоволенню потреб). Розв'язанню цієї проблеми на даному етапі підпорядкована діяльність усіх методичних структурних одиниць закладів вищої освіти (ЗВО); організація навчально-пізнавальної, творчої, суспільно-корисної діяльності студентів. У такий спосіб молоді люди долучаються сьогодні не лише до набуття нових знань шляхом відвідування лекційних та практичних занять, а й участі у творчих групах, школах «Молодого учителя», «Активного громадянина», «Молодого науковця», різних за формою гуртків та об'єднань майбутніх спеціалістів. Своєю чергою у закладах вищої освіти створюються умови щодо підвищення професійної компетентності й особистісного розвитку молоді, задля чого використовуються різноманітні форми та методи активної діяльності (робота в парах, дискусії, моделювання, рольова гра, «мозковий штурм», тренінги, комп'ютерне тестування, фестивалі педагогічних ідей, захисти творчих проєктів тощо). Все це уможлиблює задоволення індивідуальних потреб здобувачів освіти та створює можливості їх розвитку.

Першими авторами ідеї свободи в освіті стали Ш. Амонашвілі, Е. Гутман, Ф. Михайлов, П. Фролов, які визнавали її однією з важливих умов розвитку гуманної, відкритої, вільної особистості. На цьому наголошують сьогодні й документи про освіту, як-от: Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», Концепція НУШ тощо. В центрі уваги всього освітнього процесу – особистість з її вродженими задатками та здібностями, навчальними можливостями, талантами, інтересами, прагненнями. Історично так склалося, що заклади вищої освіти є осередками свободи думки і слова, скарбницею творчих і культурних надбань людства. Заклади вищої освіти сьогодні покликані стати інтелектуальними центрами, що передають власні традиції навчально-пізнавальної діяльності та знайомлять молоду людину з соціальними нормами (Кавелеров, 2001).

Практика показує, що розвиток демократичних цінностей студентів відбувається в процесі удосконалення всіх напрямків життєдіяльності закладу вищої освіти задля забезпечення комфортних умов розвитку кожного здобувача професійної освіти (Скок, 2002). Важливо, навчально-виховний процес ЗВО сьогодні організується за принципами гуманізму, «студентоцентризму», превалюючими за яких є особистість та її інтереси, задатки, здібності, власна траєкторія розвитку, повага гідності, надання свободи вибору тощо. Проте слід зазначити, що стрижневою умовою досягнення високих результатів виступає улаштування демократичного устрою у закладі, що дозволяє розкрити

внутрішній потенціал молодих людей, стимулює їх до саморозвитку, визнання власних та прав інших людей, має великий виховний вплив. Саме тому вважаємо, що передовсім у процесі професійної підготовки слід виховувати толерантність та терпимість, повагу до іншої особистості, відповідальність за вчинки та перед законом, самовідданість; формувати культуру соціальних стосунків. Ці та інші громадянські й демократичні цінності будуть показовими у спілкуванні та взаємодії майбутніх фахівців між собою, з викладачами ЗВО, оточенням. З іншого боку, вони стимулюватимуть не лише демонстрування власних прав і свобод студентами, а й недоторканість інших, шанобливе ставлення до людей, повагу до чужих поглядів та ідей.

На сучасному етапі реформування освіти основними підходами щодо улаштування демократичного середовища ЗВО є: поєднання навчального та інституційного аспектів відповідно до демократичних цінностей усіх учасників навчально-виховного процесу вищої школи; створення демократичного устрою з урахуванням особливостей, інтересів, прав і свобод здобувачів освіти; здійснення інноваційної діяльності закладу (створення відкритих структур комунікації, організація правового простору та інше) (Шапошнікова, 2013).

У процесі нашого дослідження ми розглядали професійний розвиток майбутніх педагогів на кшталт залучення їх до активного студентського, громадського, політичного, культурного життя. Усвідомлення того, що освітнє середовище є однією з умов самореалізації особистості у навчанні та поза межами університету, стало засадничим у його адаптуванні до потреб та можливостей студентів. З іншого боку, ми варіювали різні прийоми, форми та методи роботи з майбутніми педагогами задля формування їх демократичних цінностей; адаптували навчальне середовище, матеріали, засоби до потреб майбутніх фахівців за принципами демократії (поваги людини, недоторканості, надання допомоги, визнання рівності, можливості вибору тощо). Ми намагалися:

- визначити превалюючі цінності майбутніх фахівців;
- виокремити демократичні цінності та встановити рівень їх сформованості;
- встановити чинники впливу на формування демократичних цінностей майбутніх педагогів;
- використати, проаналізувати та виокремити найбільш ефективні прийоми, форми та методи роботи зі студентами щодо розвитку їх цінностей через і для демократії.

Це своєю чергою мало на меті формувати критичне мислення майбутніх педагогів, виховати кращі риси та якості, розвинути базові компетенції та компетентності, актуалізувати ціннісні орієнтації.

Наше дослідження відбувалось у три етапи. На першому із них ми діагностували ті цінності, які властиві молодим людям. З цією метою ми спостерігали за поведінкою студентів спеціальності «Початкова освіта», «Дошкільна освіта» (загальною кількістю 250 осіб), вивчали їх уподобання, пріоритети у спілкуванні та взаємодії. У дослідженні взяли участь студенти II-III курсів Педагогічного факультету, які вже адаптувалися до навчання у виші та мали чітко сформовані цілі, орієнтири подальшого свого розвитку. Задля більш повного ознайомлення зі студентами ми уклали опитувальники, які торкалися питань комфортного навчання, дотримання прав і свобод у процесі професійної підготовки, намірів подальшого професійного та особистого розвитку. Студентам було запропоновано оцінити важливість чинників впливу на організацію демократичного устрою у навчальному закладі («Наскільки актуальним щодо визначення демократичного устрою у ЗВО Ви вважаєте дотримання свободи вибору дисциплін?», «Чи відповідає освітнє середовище вимогам демократії? Вашим сподіванням?», «Яке значення у налагодженні демократичних стосунків «викладач-студент», «студент-студент» мають власний приклад викладача? Самого студента?» тощо) (Щербак, 2017). Налагоджене систематичне спостереження за активністю та ініціативністю студентів на парах, участі у роботі гуртків та творчих груп, у громадському та політичному житті показало, що більшість майбутніх фахівців виявляли такі пріоритети:

- визнання себе на рівні із іншими, усвідомлення самоцінності, пропагування власних прав і свобод (83% від заг. к-сті);
- превалювання матеріальних цінностей (прагнення мати хороший зарібок, власне житло, автівку) над суспільними (праця на благо народу, нації, суспільства) (66%);
- прагнення досягти високого кар'єрного рівня, статусу, набути свого іміджу як у професії, так і в особистому житті (мати міцну сім'ю) (72%);
- зниження суспільно-політичної активності (35%);
- надійність у професійній діяльності, партнерстві як можливості подальшого свого розвитку (56%);
- самокритичність, почуття відповідальності перед самим собою (47%);
- підвищений рівень до прояву поваги до культурних цінностей тощо (14%).

Ці та інші пріоритети сучасних студентів ЗВО засвідчили, що майбутні педагоги розуміють свою значущість й прагнуть усіма способами досягти успіху у власному розвитку. Загальновідомо, що педагогічна професія виступає передовсім саможертвною, такою, що потребує самовідданої праці задля інших.

Як показало наше дослідження, майбутні педагоги прагнули ефективно працювати лише за певних умов, як-от:

- визнання власних свобод та дотримання прав;
- підвищення професійного рівня шляхом підтримки у професійному середовищі, шляхом партнерства та співпраці;
- виконання лише тих правил по відношенню до інших, які виконуються по відношенню до них;
- превалювання особистих інтересів (кар'єрне зростання, відкриття приватного навчального закладу тощо) над суспільними (Рис. 1):

Рис. 1. Основні мотиви-регулятори професійного розвитку майбутніх педагогів

Такий стан справ засвідчив вплив середовища, у якому перебуває, виховується і формується майбутній фахівець, а також дозволив виокремити норми, цінності, соціальні очікування, стандарти поведінки майбутніх учителів.

Нами було встановлено критерії демократичних цінностей майбутніх фахівців: справедливе оцінювання; свобода слова; відповідальність; прозоре волевиявлення; соціальна гармонія у колективі; плюралізм. Зокрема кожен з критеріїв мав своє підґрунтя, до прикладу:

- *свобода слова* – студенти мають право на висловлювання власної думки щодо викладання, змісту освіти, навчальних програм без осуду, критики чи зневажливого ставлення при оцінюванні знань з боку викладачів та керівників ЗВО;

- *відповідальність* – викладачі та керівництво ЗВО повинні відповідати за забезпечення навчально-виховного процесу необхідними засобами, матеріалами, адаптацію освітнього середовища; студенти – ретельно

дотримуватись правил, установлених даним закладом освіти; виконувати обов'язки студента;

- *прозоре волевиявлення* – право на отримання правдивої інформації, що дозволяє проаналізувати та оцінити всі напрямки діяльності даного закладу освіти;

- *соціальна гармонія* має торкатися кожного здобувача освіти, що віддзеркалюватиметься у щирих, толерантних відносинах; визнанні прав і свобод; наданні рівного доступу до освіти; демонстрування відповідальності та обов'язковості у дотримання правил.

Під час другого етапу дослідження ми використовували підходи, що слугували розвитку незалежного мислення студентів (методи «Мозковий штурм», «Чистий аркуш», «Асоціативний куш»; форми занять: лекції-диспути, лекції-конференції; прийоми «Словесне малювання», «Часовий графік» тощо). Важливого значення у цьому надавали організації та здійсненню демократичного керівництва навчально-пізнавальною, творчо-пошуковою, дослідницько-експериментальною діяльністю майбутніх педагогів. Під час занять ми скеровували та підтримували будь-які прояви ініціативи студентів щодо проведення лекційних та практичних занять, вибору ними форми представлення виконаних завдань (рисунок-діаграма, доповідь, мультимедійна презентація, відео-ролик, графік, колаж, створення вправ тощо).

Навчання і виховання майбутніх фахівців ми здійснювали через міждисциплінарні зв'язки, шляхом поєднання вивчення дисциплін професійного спрямування з іншими циклами. Зважаючи на те, що контингент студентів, що взяли участь у експерименті, був різним (особи з порушеннями розвитку, сироти, напівсироти), ми робили все для того, щоб кожен відчував власну неповторність; мав можливість щодо задоволення потреб та інтересів, реалізації прав та свобод. А тому задля створення рівного доступу нами були використані різні технічні, дидактичні, наочні засоби. Поряд із тим, у ході дослідження студенти мали змогу здійснювати самоврядування шляхом безпосередньої участі в організації та проведенні занять, виборі навчальних матеріалів та засобів, обговоренні результатів навчальної діяльності та підведенні підсумків роботи.

На кінцевому етапі ми проаналізували ефективність такої діяльності та дійшли висновку про те, що збільшилася чисельність молодих людей, які демонстрували сформовані демократичні цінності. Зокрема, для більшості майбутніх фахівців показовими були толерантне ставлення до інших, відповідальність у виконанні будь-яких завдань, відкритість, неприйняття дискримінації по відношенню до себе та інших, свобода волевиявлення. Остання, зокрема, вбачалася студентами у можливості вибору власної траєкторії розвитку,

можливості реалізації особистих і соціальних запитів. На наш погляд, дані цінності є вкрай важливими для професії учителя, який сьогодні повинен бути креативним, творчим, інноваційним. Так, студенти демонстрували не лише свободу висловлювання чи поваги думки інших, а й думки, нестандартні підходи до вирішення завдань, відхід від будь-яких штампів тощо (Рис. 2):

Рис. 2. Розвиток демократичних цінностей майбутніх педагогів упродовж дослідження

Позитивними були результати щодо визначення основних мотивів якісного навчання студентів у ЗВО. Порівняно з попередніми даними, до означених мотивів додалися: прагнення будувати демократичну Україну (24%), визнання освіти складовою загального розвитку держави (18%), визнання професії педагога найбільш гуманною з-поміж інших, здатною формувати людину нового тисячоліття (58%).

У цілому, наше дослідження показало, що розвиток демократії у стінах закладу, слідування правилам та нормам, виконання обов'язків всіма учасниками навчально-виховного процесу слугували вихованню позитивних рис та якостей особистості демократичних поглядів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У ході нашого дослідження ми дійшли висновку про те, що освіта на пряму пов'язана з демократією, організацією демократичного устрою не лише у вищій школі, а й державі, суспільстві в цілому. Під час професійної підготовки молоді люди повинні на собі відчути переваги демократії, спробувати та втілити демократичні цінності у життя. З іншого боку, освіта покликана забезпечити сприятливі умови задоволення потреб, запитів, інтересів кожного учасника освітнього процесу з урахуванням його індивідуальних особливостей та

можливостей. Задля цього слід організувати толерантне, демократичне освітнє середовище; використовувати на практиці різні технології, методики викладання, форми та методи роботи, здійснювати інноваційну діяльність. Ці та інші напрямки закладатимуть підвалини демократії та слугуватимуть її розвитку на усіх рівнях.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в поглибленому вивченні даної проблеми, акцентуванні уваги на значенні демократії та потребі її розбудови в освітній галузі як стрижневої умови успішного розвитку України в цілому та кожного її громадянина зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кавалеров, А.А. (2001). *Цінність у соціокультурній трансформації*. Одеса: Астропринт.
2. Скок, М.А. (2002). Ціннісні орієнтації особистості сучасного студента. *Вісник Чернігівського ДПУ імені Т. Шевченка*. Серія: Психологічні науки, Вип. 11, 128–132.
3. Шапошнікова, І. (2013). Формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, Вип.57, 181–187.
4. Щербак, І. (2017). Демократичні цінності населення України: структура та фактори формування. *Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка*, № 1(8), 66–67.
5. The Nature of Human Values. M. Rokeach (1973). N.Y.; London: Free Press.

FORMATION OF DEMOCRATIC VALUES OF FUTURE TEACHERS: PRACTICAL-ORIENTED APPROACH

Nataliia Matveieva

Candidate of pedagogical sciences,
Department of Pedagogy of Primary Education of the Pedagogical Institute
Vasyl Stefanyk Precarpathian University
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-8495-7074
nataliematveieva@gmail.com

Marianna Matishak

Candidate of pedagogical sciences, Docent,
Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education
Vasyl Stefanyk Precarpathian National university
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-9235-9835
marianna.mathishak@pnu.edu.ua

Abstract. The article emphasizes the importance of education in human life; its close connection with democracy and its development. The peculiarities of the organization of the educational process of higher education institutions through democracy and for democracy are

analyzed. The main factors influencing the development of positive traits and qualities, basic skills, competencies of future teachers are identified; formation of their democratic values.

The results of the study revealed the main conditions for the organization of effective professional activities of future teachers, namely: recognition of their own freedoms and respect for rights; raising the professional level through support in the professional environment, through partnership and cooperation; compliance with only those rules in relation to others that are implemented in relation to them; prevalence of personal interests (career growth, opening a private school, etc.) over public ones. The criteria of democratic values establish a fair assessment; freedom of speech; responsibility; transparent expression of will; social harmony in the team; pluralism.

An assessment of the main motives for professional choice and training of students at different stages of the study; study of value priorities. The educational environment of the institution of higher education regarding the organization of the educational process on the basis of democracy is diagnosed; differentiate between professional and personal interests and needs of higher education students. Various forms, receptions, methods of the organization, technologies of training of students are tested; the most effective of them in the formation of democratic values have been identified.

It is established that during professional training young people should experience the benefits of democracy, try and implement democratic values; education is designed to provide favorable conditions for meeting the needs, requests, interests of each participant in the educational process, taking into account its individual characteristics and capabilities. To this end, a tolerant, democratic educational environment should be organized; to use in practice various technologies, teaching methods, forms and methods of work, to carry out innovative activities.

Key words: democracy; values; future teachers; professional education; self-education; self-education; development; competence; education.

REFERENCES

1. Kavalero, A.A. (2001). *Value in socio-cultural transformation*. Odesa: Astroprint.
2. Skok, M.A. (2002). Value orientations of the modern student's personality. *Visnyk Chernihivskoho DPU imeni T. Shevchenka. Seriya: Psykholohichni nauky*, 11, 128–132.
3. Shaposhnikova, I. (2013). Formation of value orientations of modern Ukrainian youth. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky*, 57, 181–187.
4. Shcherbak, I. (2017). Democratic values of the population of Ukraine: structure and factors of formation. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho un-tu m. T. Shevchenka*, 1(8), 66–67.
5. The Nature of Human Values. M. Rokeach (1973). N.Y.; London: Free Press.

Матеріали надійшли до редакції 19.04.2021 р.